

The Karabakh Conflict from a Theoretical Perspective with an Emphasis on the Neo-Liberalism/Neo-Realism Debate

Rahmat Hajimineh¹ and **Masoumeh Falahati²**

1. Associate Professor of International Relations, Department of Law, East Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran
Email: Rahmat.Hajimineh@iau.ac.ir (Corresponding Author)
2. Ph.D. in International Relations, Faculty of Law and Political Sciences, Karaj Branch, Islamic Azad University, Karaj, Iran.

Article Info.

Article Type:
Research Paper

Article History:

Received:

29 June 2024

Revised:

14 January 2025

Approved:

8 July 2025

Published Online:

1 August 2025

Key Words:

Security,
Conflict,
Cooperation,
International
Relations,
Neo-Realism,
Neo-Liberalism,
South Caucasus.

ABSTRACT

The collapse of the Soviet Union was accompanied by border, ethnic and geopolitical crises in the territories that gained independence. The power vacuum resulting from this collapse led to the formation of a region with an anarchic structure. The ethnic, religious, and linguistic diversity in this region, as well as the imposed and heterogeneous borders with this ethnic, religious and linguistic plurality and the lack of development of the state-nation building process, have faced this region with challenges that have resulted in wars in recent decades in this region. The Karabakh conflict, which began in 1988 and continues to this day, is one of the most important crises in the region with regional and international dimensions. Although international institutions, especially the United Nations Security Council, have issued numerous resolutions emphasizing the belonging of Karabakh and its surrounding areas to the Republic of Azerbaijan and calling on Armenia to use its influence over the Armenians of Karabakh to force them to comply with Security Council resolutions, various factors have prevented the peaceful return of the occupied territories to the Republic of Azerbaijan. The question arises: How can the Karabakh crisis and its beginning and end be explained from the perspective of the Neo-Neo debate? The main hypothesis is that the military solution to the Karabakh crisis and the ineffectiveness of institutions such as the Minsk Group, demonstrate the superiority of Neo-realist indicators (self-help, power maximization in an anarchic environment) over Neo-liberal indicators (international cooperation and institutions) in explaining this conflict. This article is a qualitative research type. We examine the Karabakh conflict with a descriptive-analytical approach based on the Neo-Neo debate. Data was collected using library resources and articles. The findings show that in the Karabakh crisis, Neo-realist approaches have dominated the politics of the countries involved and Neo-liberal approaches that emphasize cooperation and the role of international institutions have failed to be effective in resolving this crisis.

Cite this article: Hajimineh, R. and M. Falahati (2025), "The Karabakh Conflict from a Theoretical Perspective with an Emphasis on the Neo-Liberalism/Neo-Realism Debate", **Central Eurasia Studies**, Vol. 18, No. 1, pp. 57-84.
<http://doi.org/10.22059/JCEP.2025.378721.450231>

© The Author(s).

Publisher: University of Tehran

Introduction: The collapse of the Soviet Union was accompanied by border, ethnic and geopolitical crises in the territories that subsequently became independent. The resulting power vacuum led to the formation of a region with an anarchic structure. The diversity of ethnicities, religions and linguistic issues in this region and the imposed and heterogeneous borders, coupled with this ethnic, religious and linguistic plurality and the lack of development of the state-nation building process, have confronted this region with challenges that have resulted in wars in recent decades. The Nagorno-Karabakh conflict, which began in 1988 and continues to this day, is one of the most important crises in the region and has regional and international dimensions. The Nagorno-Karabakh conflict led to the loss of about 20% of the territory of the Republic of Azerbaijan and the forced displacement of Azeris in this region. The Karabakh region, which had an independent parliament, voted for the region's independence and its annexation to Armenia and the Artsakh government was supported by Armenia, despite international institutions especially the United Nations Security Council, emphasizing it through numerous resolutions. Karabakh and its surrounding areas belong to the Republic of Azerbaijan, and Armenia was asked to use its influence over the Armenians of Karabakh to force them to comply with the Security Council resolutions, but various factors prevented the peaceful return of the occupied territories to the Republic of Azerbaijan.

Research question: The main issue that arises is how can the Karabakh crisis and its beginning and end be explained from the perspective of the Neo-Neo debate?

Research hypothesis: The main hypothesis is that the military solution to the Karabakh crisis and the ineffectiveness of institutions such as the Minsk Group demonstrate the superiority of neorealism indicators (self-help, power maximization in an anarchic environment) over neoliberalism (cooperation and international institutions) in explaining this conflict.

Methodology and theoretical framework: This research is a qualitative research type, using a descriptive - analytical approach based on the neo-neo debate, examining the Karabakh conflict.

Result and discussion: The analysis of the Nagorno-Karabakh conflict through the lens of neorealism and neoliberalism reveals that, within the anarchic structure of the international system and the absence of effective mechanisms to enforce legal norms, neorealist explanatory indicators hold greater persuasive power. The failure of international institutions such as the Minsk Group to manage the crisis over three decades, coiled with the conflict's eventual resolution through the 2020 war and Azerbaijan's use of force, underscores the limitations of liberal institutions in mitigating tensions when states prioritize self-help and power maximization as the primary means to achieve national security. From a neorealist perspective, the behavior of the involved states in Nagorno-Karabakh can be understood through the logic of power balancing, security competition, and structural distrust. Armenia's efforts to assert regional hegemony by supporting Artsakh and Azerbaijan's military driven campaign to reclaim territories bolstered by alliances with extra-regional actors like Turkey and Israel reflect the primacy of "security through power" over "security through cooperation." Conversely, neoliberalism, which emphasizes the potential for cooperation in an anarchic system and the role of institutions in reducing negotiation costs, failed to validate its assumptions in this conflict. The Minsk Group's ineffectiveness, as a symbol of liberal institutionalism, stemmed not only from structural weaknesses but also from the actors' reluctance to bear the costs of collective commitments. When hardcore national interests (such as territorial integrity) clash with international norms, states prefer unilateral security strategies rooted in self-help and temporary alliances over multilateral mechanisms. This study demonstrates that in deeply rooted geopolitical disputes characterized by a "zero-sum game" dynamic, classical realist theories—particularly those emphasizing hard power and national sovereignty remain a more robust analytical framework for explaining state behavior. However, this conclusion does not wholly negate the utility of international institutions. Rather, it highlights that their efficacy depends on a minimal level of trust and shared interests among actors a condition conspicuously absent in the Nagorno-Karabakh case. The conflict ultimately reaffirms that in anarchic systems where distrust prevails,

states gravitate toward power-centric realism, even as institutional cooperation retains potential in less adversarial contexts.

Conclusion: The findings of this research show that despite the efforts of international organizations and institutions to resolve the Nagorno-Karabakh crisis in the Caucasus, these measures have not been successful and the countries involved in this crisis resorted to military measures against each other, so this shows that in the Caucasus region and in relation to the Karabakh crisis, Neo-Realist approaches have dominated the policies and actions of the countries involved in this region and the Neo-Liberal approaches that emphasize cooperation and the role of international institutions have failed to be effective in resolving this crisis.

Key Words: Security, Conflict, Cooperation, International Relations, Neo-Realism, Neo-Liberalism, the Caucasus South.

تبیین درگیری قره‌باغ از دیدگاه نظری با تأکید بر مناظره نو – نو رحمت حاجی‌مینه^۱ و معصومه فلاحی^۲

۱. دانشیار روابط بین‌الملل، گروه حقوق، واحد تهران شرق، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

نویسنده مسئول: Rahmat.Hajimineh@iau.ac.ir

۲. دانش آموخته روابط بین‌الملل، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، کرج، ایران

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: علمی پژوهشی	فروپاشی اتحاد شوروی با بحران‌های مرزی، قومیتی و ژئوپلیتیکی در سرزمین‌های استقلال‌یافته پس از آن همراه بوده است، خلا قدرت ناشی از این فروپاشی موجب شد منطقه‌ای با ساختار آنارشیک شکل گیرد. تنوع اقوام و مذاهب و تنوع زبانی در این منطقه و مرزبندی‌های تحمیلی و ناهمگون با این تکرر قومی، دینی و زبانی و تکامل نیافتن فرایند دولت‌ملت‌سازی، منطقه را با چالش‌هایی روبه‌رو کرد که نتیجه آن جنگ‌های دهه‌های اخیر در این منطقه است. درگیری قره‌باغ که از سال ۱۹۸۸ آغاز شد و تاکنون ادامه دارد، از مهم‌ترین بحران‌های این منطقه است که ابعاد منطقه‌ای و بین‌المللی دارد. با اینکه نهادهای بین‌المللی به‌ویژه شورای امنیت سازمان ملل، با صدور قطعنامه‌های متعدد تأکید داشته‌اند که قره‌باغ و مناطق پیرامون آن متعلق به جمهوری آذربایجان است و از ارمنستان خواسته‌اند با استفاده از نفوذ خود بر ارامنه قره‌باغ آنان را به پیروی از قطعنامه‌های شورای امنیت وادار کند، عوامل گوناگونی مانع بازگرداندن سرزمین‌های اشغالی به‌صورت مسالمت‌آمیز به جمهوری آذربایجان شد. این پرسش مطرح است که بحران قره‌باغ و روند آغاز و پایان آن از دیدگاه مناظره نو-نو چگونه تبیین‌پذیر است؟ در این راستا فرضیه اصلی عبارتست از این‌که حل نظامی بحران قره‌باغ و ناکارآمدی نهادهایی مانند گروه میسک، نشان‌دهنده برتری شاخص‌های نواقع‌گرایی (خودیاری، پیشینه‌سازی قدرت در فضای آنارشیک) بر شاخص‌های نولیبرال‌گرایی (همکاری و نهادهای بین‌المللی) در تبیین این درگیری است. این نوشتار از نوع پژوهش کیفی است و با رویکردی توصیفی-تحلیلی مبتنی بر مناظره نو – نو درگیری قره‌باغ را بررسی می‌کنیم. داده‌ها را نیز با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و مقاله‌ها گردآوری کرده‌ایم. یافته‌ها نشان می‌دهد که در بحران قره‌باغ رویکردهای نواقع‌گرایی در سیاست کشورهای درگیر غالب بوده و رویکردهای نولیبرالی که بر همکاری و نقش نهادهای بین‌المللی تأکید دارد، نتوانسته است در حل و فصل این بحران مؤثر باشد.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۴/۰۹

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۱۰/۲۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۴/۱۷

تاریخ انتشار برخط:

۱۴۰۴/۰۵/۱۰

واژگان اصلی:

امنیت،

درگیری،

همکاری،

روابط بین‌الملل،

نواقع‌گرایی،

نولیبرال‌گرایی،

قفقاز جنوبی.

استناد: حاجی‌مینه، رحمت، معصومه فلاحی (۱۴۰۴)، «تبیین درگیری قره‌باغ از دیدگاه نظری با تأکید بر مناظره

نو-نو»، مطالعات اوراسیای مرکزی، دوره ۱۸، شماره ۱، صص. ۵۷-۸۴.

http://doi.org/ 10.22059/JCEP.2025.378721.450231

© The Author(s).

ناشر: دانشگاه تهران

مقدمه

در روابط بین‌الملل دیدگاه‌ها یا روش‌های بسیاری برای بررسی یک پدیده وجود دارد. بعد از فروپاشی اتحاد شوروی و خروج نیروهای شوروی از اروپای مرکزی، بحث میان نواقع‌گرایی و نولیبرال‌گرایی موضوعیت جدیدی پیدا کرده است. درگیری منطقه خودمختار قره‌باغ کوهستانی از سال ۱۹۸۸ تاکنون ادامه دارد. این درگیری میان ارمنستان و جمهوری آذربایجان است. در نتیجه درگیری‌ها، ارمنستان در حدود ۲۰ درصد از خاک جمهوری آذربایجان را اشغال کرد و بیش از یک میلیون آذربایجانی، پناهنده و آواره شدند. با وجود امضای آتش‌بس میان ارمنستان و جمهوری آذربایجان در سال ۱۹۹۴^۱ هیچ پیمان صلحی میان دو طرف درگیر امضا نشد. بنابراین این درگیری به یک درگیری منجمد تبدیل شد که می‌توانست با هر بهانه‌ای دوباره به درگیری نظامی میان دو طرف منجر شود. سرانجام در سال ۲۰۲۰ جنگ دوم قره‌باغ میان ارمنستان و جمهوری آذربایجان شکل گرفت و درگیری‌ها از سر گرفته شد (Shenglia, 2022). درگیری قره‌باغ از اختلاف‌هایی است که برای دهه‌ها منطقه قفقاز جنوبی با آن درگیر بوده است. ورود بازیگران خارجی به منطقه و سیاست‌هایی که در چارچوب منافع این کشورها به ویژه فدراسیون روسیه دنبال شده، به این اختلاف‌ها دامن زده است (Semercioglu, 2021: 49). از آنجا که قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای همواره به دنبال دستیابی به منافع خود در منطقه قفقاز هستند و در پی آن رقابت‌ها در این منطقه ادامه خواهد داشت، احتمال دارد تحول‌های قره‌باغ پایان نیابد و این منطقه همواره آمادۀ رویدادها و بحران‌ها باشد.

روسیه حضور نهادهای غربی در جمهوری‌های بازمانده از فروپاشی اتحاد شوروی را تهدیدی برای منافع ملی و امنیت خود می‌داند. موقعیت انحصاری آن و وضعیت حاکم بر منطقه در صد سال گذشته هم با چالش اساسی روبرو شده است (اصولی اودلو، ۱۴۰۳: ۱۱). روسیه با ادامه وضع موجود در درگیری قره‌باغ و ایجاد ناامنی در مسیرهای صادرات انرژی از دریای خزر به سوی بازارهای غرب، فرصتی برای حضور نیروهای روسیه در منطقه قره‌باغ در چارچوب نیروهای پاسدار صلح برای خود به وجود آورده است. با آغاز درگیری‌های خونین میان جمهوری آذربایجان و ارمنستان، با وجود تلاش‌های انجام‌شده برای حل و فصل این درگیری به وسیله نهادهای بین‌المللی از جمله گروه مینسک، منافع متضاد بازیگران متعدد در منطقه سبب شد برای حل مسئله به جای روی آوردن به همکاری، دو طرف به زور متوسل شوند و این درگیری پایدار باقی بماند تا در سال ۲۰۲۰ درگیری‌های جدید میان دو کشور آغاز شود. در این درگیری‌ها، جمهوری آذربایجان توانست سرزمین‌های اشغال‌شده را پس گیرد. با وجود آتش‌بس و با توجه به تحول‌های ژئوپلیتیک

به وجود آمده، انتظار می‌رود منطقه بازهم دستخوش تحول‌ها و درگیری‌های جدید شود. ریشه‌دار بودن اختلاف‌ها سبب شده است که دوره‌های صلح به وضعیت آتش زیر خاکستر تبدیل شود (امیدی و روستایی، ۱۴۰۳: ۳۳). حضور بازیگران منطقه‌ای و فرمانطقه‌ای با هدف‌های متعارض و تمایل کشورهای درگیر به کاربرد زور و توسل به راه‌های نظامی، نشان می‌دهد تلاش سازمان‌ها و نهادهای بین‌المللی و راه‌کارهای مبتنی بر همکاری‌های مشترک نتوانسته موفق عمل کند و دو کشور را از جنگ باز دارد. با درگیری‌های منطقه، چالش‌ها، تحول‌ها و خطرهای امنیتی در منطقه قفقاز در حال افزایش بوده و نهادهای بین‌المللی در دستیابی به راه‌حل مسالمت‌آمیز برای حل این بحران شکست خوردند.

۱. آتش‌بس سال ۱۹۹۴ با میانجیگری روسیه در بیشکک امضا شد، جنگ اول قره‌باغ را پایان داد و منجر به حفظ کنترل ارمنستان بر قره‌باغ و هفت منطقه پیرامون آن شد.

پیشینه پژوهش

به دلیل اهمیت ژئوپلیتیک و ژئواکونومیک منطقه قفقاز و رقابت بازیگران متعدد در بحران‌های این منطقه، درگیری در این منطقه به جای حل و فصل تداوم یافته است. با توجه به موقعیت ژئوپلیتیک منطقه و اهمیت آن برای بازیگران منطقه‌ای و فرمانطقه‌ای پژوهش‌های بسیاری در مورد بحران‌های این منطقه به‌ویژه بحران قره‌باغ انجام شده است که در این بخش برخی از آن‌ها را بررسی می‌کنیم.

موحدی ساوجی و لسانی (۱۴۰۲) در مقاله «تحلیل حقوقی تلاش‌های صلح‌جویانه بین‌المللی در بحران قره‌باغ»، ضمن ارزیابی نقش و عملکرد نیروهای پاسدار صلح در منطقه قره‌باغ، در پی پاسخ به دلایل موفق نبودن این اقدام‌ها از دیدگاه حقوق بین‌الملل هستند. آنان بی‌طرف نبودن میانجیگران، تعیین نکردن متجاوز در قطعنامه‌های شورای امنیت سازمان ملل و نبود ضمانت اجرای تصمیم‌های گروه مینسک را مهم‌ترین دلایل شکست تلاش‌ها می‌دانند. جعفری (۱۴۰۱) در کتاب «ارزیابی عملکرد سازمان ملل متحد و سازمان امنیت و همکاری اروپا در قبال مناقشه قره‌باغ» می‌نویسد با وجود تلاش‌های سازمان امنیت و همکاری اروپا و سازمان ملل متحد در زمینه مسئله قره‌باغ، هیچ‌یک از طرح‌ها نتوانسته‌اند صلح و امنیت در این منطقه فراهم کنند. معراجی (۱۴۰۰) در مقاله «تأثیر تعارضات هویتی در تشدید منازعات سیاسی: مطالعه موردی بحران قره‌باغ»، با تأکید بر تفاوت‌ها و تعارض‌های هویتی در تشدید بحران‌های سیاسی منطقه‌ای، نقش تفاوت‌های هویتی در بحران قره‌باغ را بررسی می‌کند و می‌گوید تأکید بر تفاوت‌های هویتی و بازتولید فرهنگ خشونت میان دو کشور به ناسازگاری و نگاه امنیتی به موضوع منجر شده و خشونت را دامن زده است.

مؤمنی و مؤدب (۱۳۹۷) در مقاله «نقش سازمان‌ها و تشکل‌های بین‌المللی در فرایند صلح قره‌باغ»، ابعاد گوناگون این بحران و فرایند صلح میان دو کشور را کنکاش می‌کنند و به چرایی مؤثر نبودن سازمان‌ها و تشکل‌های بین‌المللی در پایان‌دادن به این بحران می‌پردازند. به نظر آن‌ها تحقق‌نیافتن صلح پایدار متأثر از هدف‌ها و منافع متعارض بازیگران است. معین‌آبادی بیدگلی و صدری (۱۳۹۳) در مقاله «عملکرد سازمان امنیت و همکاری اروپا در مناقشه قره‌باغ» بر این باور هستند که انتقال رقابت ابرقدرت‌ها از سازمان ملل به شورای امنیت، سبب عملکرد نامطلوب این سازمان در این بحران شده است.

زهرانی و فرجی (۱۳۹۲) در مقاله «منابع بین‌المللی تداوم بحران قره‌باغ»، منابع بین‌المللی موثر در این بحران را به دو دسته عوامل اصلی و تعیین‌کننده و عوامل تأثیرگذار تقسیم می‌کنند. آنان رقابت بازیگران پرشمار و مسائل سیاسی و امنیتی را از عوامل اصلی و پیوستگی اقتصاد انرژی جهانی، سازمان‌های بین‌المللی و جهانی‌شدن را از عوامل اثرگذار می‌دانند. آنان عوامل بین‌المللی را موجب تداوم بحران می‌دانند. ولی قلی‌زاده (۱۳۹۱) در مقاله «بررسی و تحلیل ماهیت میانجیگری بین‌المللی در بحران ژئوپلیتیک قره‌باغ»، نبود رویکرد منسجم در تلاش‌های میانجیگری بین‌المللی برای حل بحران را موجب تداوم بحران شده است. سامبال (۲۰۲۱) در کتاب «توز در قره‌باغ»^۱ در تحلیلی جامع از جنگ در جنوب قفقاز با هدف ارائه تحلیلی جامع از جنگ دوم قره‌باغ، تلاش می‌کند چالش‌ها و تحول‌ها و خطرهای امنیتی در حال پیدایش در قفقاز را شناسایی کند. او به شکست نهادهای بین‌المللی در دستیابی به حل مسالمت‌آمیز بحران اشاره می‌کند.

ویلیامز (۲۰۰۹) در مقاله «مناقشه قره‌باغ کوهستانی: مشکلات و احتمالات برای راه حل سیاسی»، با بیان مؤلفه‌های صلح‌آمیز امانوئل کانت، به دنبال ارائه راه حل سیاسی برای حل درگیری قره‌باغ است. وی با بررسی این مؤلفه‌ها و مشکلاتی که بر سر راه پیاده‌سازی آن‌ها وجود دارد، به دنبال یافتن راه‌حلی برای درگیری قره‌باغ است. او می‌گوید اگرچه دموکراسی یکپارچه، وابستگی متقابل اقتصادی و سازمان‌های بین‌المللی احتمال بسیاری برای حل مسالمت‌آمیز تنش‌های دو کشور ایجاد می‌کند، از نظر واقع‌گرایی احتمال تحقق آن‌ها بسیار است.

در پژوهش‌های مطرح‌شده در این بخش به دلایل شکست و ناکامی نهادها و سازمان‌های بین‌المللی در روند حل و فصل بحران قره‌باغ اشاره شده که از مهم‌ترین آن‌ها تعارض منافع و

تضاد کشورهای عضو این سازمان‌ها بوده است. در این نوشتار بیان می‌شود که با وجود اینکه نهادهای بین‌المللی به‌ویژه شورای امنیت سازمان ملل، با صدور قطعنامه‌های متعدد قره‌باغ و مناطق پیرامون آن متعلق به جمهوری آذربایجان دانسته، اما عوامل گوناگون مانع بازگرداندن سرزمین‌های اشغالی به‌صورت مسالمت‌آمیز به جمهوری آذربایجان شده است. در این نوشتار ناکامی سازمان‌های بین‌المللی در حل و فصل بحران قره‌باغ را از دیدگاه مناظره نولیبرال‌گرایی و نواقعی‌گرایی تبیین می‌شود. با توجه به حل و فصل این بحران با توسل به زور و شکست راهکارهای حقوق بین‌الملل با محوریت نقش داشتن نهادهای بین‌المللی از جمله گروه مینسک، شاخص‌های تبیینی نواقعی‌گرایی مبتنی بر بی‌اعتمادی بازیگران در فضای آنارشیک و تکیه بر اصل خودیاری برای دستیابی به امنیت ملی با بیشینه ساختن قدرت و حتی توسل به جنگ بر شاخص‌های نولیبرال‌گرایی مبتنی بر نقش همکاری و نهادهای بین‌المللی در حل و فصل درگیری‌ها، قدرت تبیینی برتری دارد. در این نوشتار نشان می‌دهیم حاکم‌بودن شاخص‌های نواقعی‌گرایی در سیاست خارجی کشورهای عضو سازمان‌ها و نهادهای بین‌المللی و کشورهای درگیر در قره‌باغ، سبب روی آوردن آن‌ها بر اصل خودیاری برای دستیابی به امنیت و منافع ملی بوده است.

چارچوب نظری

در مطالعه روابط بین‌الملل، چارچوب‌های نظری امکانات مناسبی برای درک الگوهای رفتاری، فرایندهای سیاسی و بین‌المللی فراهم می‌کنند. از آنجا که هریک از نظریه‌ها و رویکردهای روابط بین‌الملل از هستی‌شناسی، روش‌شناسی و معرفت‌شناسی خاصی پیروی می‌کنند، هرکدام می‌توانند فقط بخش‌هایی از رویدادهای بین‌المللی را بررسی و تجزیه و تحلیل کنند. نواقعی‌گرایی از نظریه‌های روابط بین‌الملل است که نخستین بار کنت والتز در کتاب «نظریه سیاست بین‌الملل» آن را مطرح کرد. والتز دولت‌ها را بازیگران عقلانی واحدی در نظر گرفت که در یک سیستم خودیاری، نگران بقای خود هستند.

برخلاف واقع‌گرایان که ریشه‌های جنگ را در طبیعت ناقص انسان می‌بیند، نواقعی‌گرایان معتقدند که علت‌های آن در سیستم بین‌المللی آنارشیک وجود دارد. جنگ در هر زمانی ممکن و نظام بین‌الملل همیشه آنارشیک برآورد می‌شود. از دیدگاه نواقعی‌گرایی واحدهای تشکیل‌دهنده همه نظام‌های سیاسی بین‌المللی، دولت‌ها هستند و دیگر بازیگران غیردولتی را کم‌اهمیت می‌داند. نظام بین‌الملل آنارشیک همکاری‌ها را محدود می‌داند. همکاری‌های

بین‌المللی و نهادهای بین‌المللی را شکننده و در شرایط آنارشی همکاری را دشوار می‌پندارد. کنت والتز آنارشی را به‌عنوان ساختار اساسی سیستم بین‌المللی معرفی می‌کند و معتقد است که آنارشی سبب می‌شود دولت‌ها به‌دنبال افزایش قدرت خود باشند و در رقابت مداوم برای بقا قرار گیرند (Waltz, 1979). در نظام مبتنی بر آنارشی، سیاست بین‌الملل بیش از هرچیز بر خودیاری تأکید دارد. هیچ دولتی نمی‌تواند روی کمک دیگری حساب کند، مگر به اندازه‌ای که دیگران انتظار دارند با کمک‌کردن، برای خود سود به دست آورند.

به باور میرشایمر، دولت‌ها به‌دنبال افزایش قدرت خود هستند. این خودمحوری سبب می‌شود به دیگر دولت‌ها به‌عنوان تهدید ظرفیت نگاه کنند. براساس نظریهٔ نواقع‌گرایی در نظام بین‌الملل رفتار دولت‌ها نسبت به یکدیگر بر پایهٔ نبود اقتدار مرکزی تنظیم می‌شود. گیلپین بر اهمیت خودمحوری دولت‌ها در سیستم بین‌المللی تأکید دارد و معتقد است که دولت‌ها برای حفظ قدرت و نفوذ خود باید به‌دنبال افزایش قدرت نظامی و اقتصادی خود باشند (Gilpin, 1983). دولت‌ها در پی آن هستند که چگونه از اقتصاد برای افزایش قدرت خود استفاده کنند. بنابراین سی‌است رفتارهای اقتصادی دولت‌ها را هم تنظیم می‌کند (کولای و نوروزی، ۱۴۰۰، ۷۹۱). دولت‌ها برای مقابله با تهدیدها، به ایجاد اتحادها یا تقویت توانایی‌های نظامی روی می‌آورند (Mearsheimer, 2001). از دیدگاه نواقع‌گرایی جنگ بخشی از سیاست بین‌الملل است و زمانی رخ می‌دهد که دو یا چند کشور در مورد مسئله‌ای با هم اختلاف نظر دارند که نمی‌توانند آن را دوستانه حل و فصل کنند.

نولیبرال‌گرایی برخلاف نواقع‌گرایی که بر عنصر زور به‌عنوان عامل محوری در ح‌کمرانی تأکید می‌کند، بر نهاد و اقتدار به‌عنوان عوامل اساسی و محوری در حکمرانی تأکید می‌کند (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۷۷: ۵۷۳). نولیبرال‌گرایی نقش سازندهٔ نهادهای بین‌المللی در سیاست بین‌الملل را مستقل از توزیع قدرت بین کشورها باور دارد. کوهن بر اهمیت همکاری‌های بین‌المللی در کاهش آثار منفی آنارشی تأکید و باور دارد که دولت‌ها می‌توانند با همکاری به هدف‌های مشترک خود دست یابند (Keohane, 2005). از نظر نولیبرال‌ها دولت‌ها با محاسبهٔ سود و زیان به‌دنبال به‌دست‌آوردن بیشینهٔ سود هستند و هزینهٔ استفاده از زور در روابط بین‌الملل را بسیار می‌دانند. آن‌ها بر این باورند که به‌دلیل وابستگی کشورها به یکدیگر، امنیت و پیشرفت در همهٔ زمینه‌ها به همکاری دولت‌ها بستگی دارد. باور نولیبرال‌ها این است دولت‌ها کنشگرانی هستند که می‌کوشند دستاوردهای مطلق منفرد خود را به حداکثر برسانند و نسبت به دستاوردهای دیگران بی‌تفاوت هستند. اگر همکاری سبب به‌دست‌آوردن سود بیشتر برای آن‌ها

شود به آن اقدام می‌کنند و می‌گویند امنیت با همکاری و نه رقابت تأمین می‌شود (Keohane and Nye, 1979).

نولیبرال‌ها روابط بین‌الملل را دارای ماهیت مناقشه‌آمیز نمی‌دانند. حتی با پذیرش آنارشیک بودن نظام بین‌الملل بر این باورند که می‌توان با کمک نهادها و سازمان‌های بین‌المللی به همکاری‌های بین‌المللی دست پیدا کرد. به باور پایه نهادگرایان نولیبرال، دولت‌ها کنشگرانی اتمی هستند که می‌کوشند دستاوردهای مطلق منفرد خود را بیشینه کنند و نسبت به دستاوردهای دیگران بی‌تفاوتند (مشیرزاده، ۱۳۹۴، ۶۷). نولیبرال‌ها بر قدرت اقتصادی و نواقع‌گرایان بر قدرت نظامی تأکید دارند. نولیبرال‌گرایی مدعی است نهادها بازیگران مهمی هستند که صلح را ترویج می‌کنند و دولت‌ها را از جنگ باز می‌دارند، در حالی‌که جهان معاصر سیاست‌شان می‌دهد این دیدگاه بسیار خوش‌بینانه است.

شاخص‌های مناظره نو-نو

نولیبرال‌گرایی و نواقع‌گرایی دو رویکرد در سیاست خارجی هستند که در دهه‌های ۱۹۷۰ و ۱۹۸۰ پدیدار شدند و از آن زمان در میان سیاست‌مداران و دانشمندان سیاست بسیار مورد توجه شدند. مناظره نو-نو بحث میان دو دیدگاه جهانی به‌طور کامل متضاد نیست. آن‌ها از شناخت‌شناسی مشترکی برخوردارند، در برخی از فرضیه‌ها در مورد سیاست بین‌الملل توافق دارند و مکمل یکدیگر هستند. این مناظره‌ای درون پارادایمی است و هیچکدام رویکرد غالب نیستند (Nye, 1988: 235). برخی از پژوهشگران روابط بین‌الملل نواقع‌گرایی و نولیبرال‌گرایی را بسیار شبیه یکدیگر می‌دانند و شباهت‌های بنیادین این دو را عامل قرارگرفتن این نظریه‌ها زیر چتر عقل‌گرایی می‌دانند. در مناظره نواقع‌گرایی و نولیبرال‌گرایی هر دو رویکرد هم به همکاری و هم به تعارض توجه دارند. ویژگی این مناظره، اختلاف نظر آن‌ها بر سر موضوع‌هایی مانند سرشت و پیامدهای آنارشی، همکاری‌های بین‌المللی، دستاوردهای نسبی در برابر دستاوردهای مطلق، نیت دولت‌ها در برابر توانایی‌ها، نهادها و رژیم‌ها و اولویت هدف‌های دولت‌هاست. نواقع‌گرایان بر ساختار سیستم، تجزیه و تحلیل تغییرها، چگونگی تأثیر آن‌ها بر واحدهای متقابل و نتایجی که تولید می‌کنند، تمرکز دارند.

والتر نظریه‌پرداز مهم نواقع‌گرایی ادعا دارد که ساختار آنارشیک، دولت‌ها را وادار می‌کند نگران امنیت باشند و اقدام‌هایی را برای دستیابی به آن انجام دهند. در حالی‌که نواقع‌گرایان بر امنیت تمرکز و تأکید بیشتری بر مسائل محیط زیستی و اقتصادی دارند. آنان وابستگی متقابل

اقتصادی را از ویژگی‌های مهم سیاست جهانی می‌دانند. وابستگی متقابل میان دولت‌ها به‌طور مثبت بر الگوهای رفتاری تأثیر می‌گذارد و شیوه همکاری دولت‌ها را تغییر می‌دهد. دیدگاه واقع‌گرایانه در مورد همکاری بین‌المللی به‌نسبت بدبینانه‌تر است، از آنجا که انسان به‌صورت ذاتی تمایل به قدرت و سود شخصی دارد، دستیابی به همکاری دشوار می‌شود. نولیبرال‌ها ادعا می‌کنند رژیم‌ها و نهادها همکاری را تسهیل می‌کنند. آن‌ها بیشتر به‌عنوان کاتالیزور در ایجاد ائتلاف میان بازیگران دولتی و غیردولتی عمل می‌کنند. نواقعی‌گرایان می‌گویند که رژیم‌ها آثار محدودکننده آنارشی بر همکاری را کاهش نمی‌دهند. میرشایمر نظریه‌پرداز مشهور نواقعی‌گرایی دو مانع اصلی در راه همکاری بین‌المللی بیان می‌کند: منافع نسبی و تقلب. بنابراین دولت‌ها علاوه بر نگرانی در مورد تقلب، نگران هستند که شریک‌هایشان ممکن است از هرگونه همکاری سود بیشتری ببرند. برای کاهش ایرادهای هرج و مرج در نظام بین‌الملل همه دولت‌ها تلاش خواهند کرد تا امنیت خود را به حداکثر برسانند (Waltz, 2001: 4).

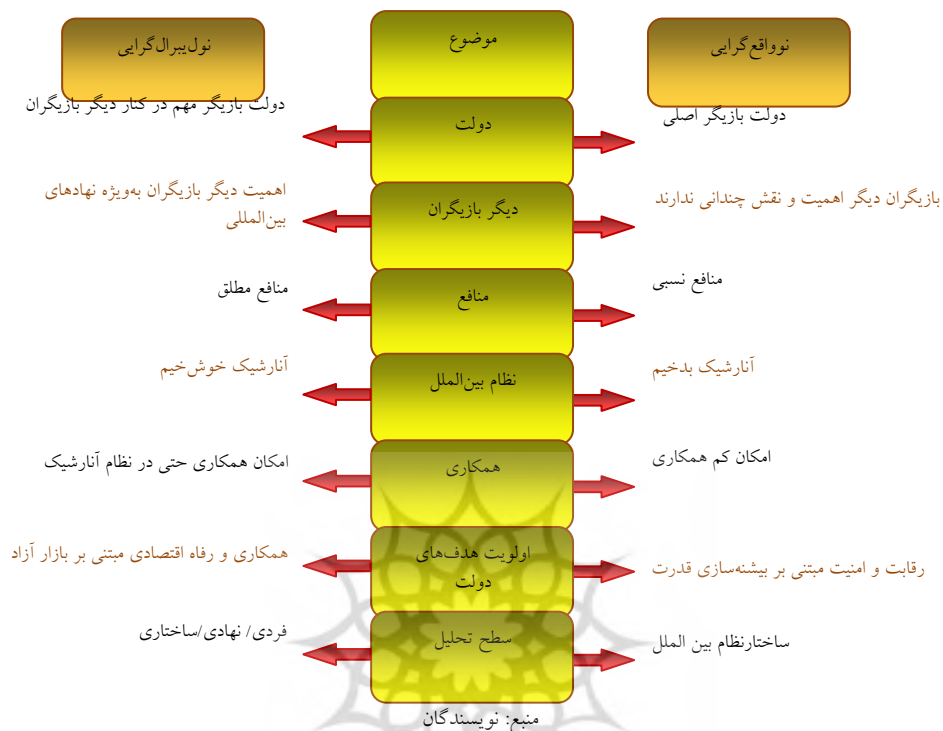
نولیبرال‌ها بر این باورند که تمرکز بر دستاوردهای نسبی نادرست است و تمرکز بر سود می‌تواند بر کل سود تأثیر بگذارد. آن‌ها مدعی هستند دولت‌ها می‌توانند از راهبرد همکاری سود ببرند. اگر منافع مطلق همکاری قابل توجه باشد، احتمال دارد منافع نسبی کمترین تأثیر را بر همکاری داشته باشد. نولیبرال‌ها نیز نگران تقلب هستند، اما برخلاف نواقعی‌گرایان به نهادها اعتماد دارند و می‌گویند آن‌ها سازوکار هماهنگ‌کننده برای کمک به دولت‌ها برای گرفتن دستاوردهای بالقوه از همکاری فراهم می‌کنند. میرشایمر مدعی است نهادها منعکس‌کننده توزیع قدرت در جهان هستند و تأثیر کمی بر رفتار دولت دارند. در حالی که نولیبرال‌ها بر این باورند که میان نهادهای همکاری اقتصادی و صلح و ثبات همبستگی قوی وجود دارد. نواقعی‌گرایان به پیوند ایجادشده میان همکاری و ثبات تردید دارند، زیرا نظریه‌پردازان نولیبرال از مسائل نظامی اجتناب می‌کنند. میرشایمر می‌گوید سود مطلق فقط می‌تواند در قلمروی اقتصادی به کار گرفته شود، در حالی که سود نسبی برای قلمروی امنیتی به کار گرفته می‌شود. نولیبرال‌ها تلاش می‌کنند میان حوزه اقتصادی و امنیتی مرز ایجاد کنند، اما میان قدرت اقتصادی و قدرت نظامی همبستگی قائل هستند.

با وجود تفاوت‌هایی که مکتب نواقعی‌گرایی و نولیبرال‌گرایی با یکدیگر دارند هر دو، دولت‌ها را بازیگران اصلی می‌دانند که عقلانی عمل می‌کنند و آنارشی بین‌المللی رفتار آن‌ها را شکل می‌دهد. هر دو مکتب دولت‌محور هستند و رفتار دولت‌ها را با اشاره به ساختار مادی نظام بین‌الملل توضیح می‌دهند. چه در مورد منافع نسبی و چه منافع مطلق، هر دو بر آن هستند

که دولت‌ها در مدل انتخاب عقلانی عمل می‌کنند. هر دو ویژگی تعیین‌کننده نظام بین‌الملل را آنارشی می‌دانند با این تفاوت که نولیبرال‌ها برخلاف نواقع‌گرایان آنارشی نظام بین‌الملل را فراگیر به معنای وضعیت دائمی جنگ نمی‌دانند. نواقع‌گرایی بر قدرت نظامی تأکید و به موضوع‌های امنیتی و سیاست عالی^۱ توجه دارد. در برابر، نولیبرال‌گرایی بر قدرت اقتصادی تأکید و به موضوع‌های اقتصاد سیاسی، حقوق بشر، محیط زیست و سیاست دانی^۲ توجه دارد.

از شاخص‌های اصلی مناظره نولیبرال‌گرایی و نواقع‌گرایی نگرش آن‌ها به همکاری‌های بین‌المللی است. نولیبرال‌گرایی بر امکان و ضرورت همکاری بین‌المللی به وسیله نهادها و رژیم‌های بین‌المللی برای حل مسائل جهانی تأکید و نواقع‌گرایی بر محدودیت‌های همکاری بین‌المللی به دلیل سرشت آنارشیک نظام بین‌الملل تأکید دارد و بیشترین تمرکز را بر قدرت و امنیت دارد. از دیگر شاخص‌های این مناظره نقش نهادهای بین‌المللی است. نولیبرال‌گرایی نهادهای بین‌المللی را ابزاری مؤثر برای تسهیل همکاری و کاهش تعارض‌ها می‌داند. نواقع‌گرایی نهادهای بین‌المللی را کم‌اثر و تابعی از توزیع قدرت در میان دولت‌ها می‌داند. شاخص دیگر به نگرش نواها به بازیگران اصلی است که نولیبرال‌گرایی علاوه بر دولت‌ها، نهادهای بین‌المللی و بازیگران غیردولتی را نیز مهم می‌شمارد. در حالی که نواقع‌گرایی دولت‌ها را بازیگران اصلی و تعیین‌کننده در نظام بین‌الملل می‌داند. ارزش‌ها و هدف‌ها نیز از شاخص‌های مناظره نواها هستند که در آن نولیبرال‌ها بر ارزش‌های لیبرالی مانند دموکراسی، حقوق بشر و اقتصاد بازار آزاد تأکید دارند. نواقع‌گرایان بر امنیت ملی و بقا در محیط آنارشیک بین‌المللی تمرکز دارند. در درگیری قره‌باغ، نواقع‌گرایان با تأکید بر امنیت و قدرت، رقابت و تعارض و نقش قدرت‌های بزرگ بر محدودیت همکاری و اهمیت قدرت و امنیت تمرکز دارند. نولیبرال‌ها با تأکید بر نقش نهادهای بین‌المللی، همکاری و تعامل و اقتصاد توسعه بر نقش نهادهای بین‌المللی و امکان همکاری برای حل و فصل درگیری اشاره دارند. واقعیت‌های موجود با توجه به حل و فصل بحران قره‌باغ با توسل به زور و شکست راهکارهای حقوق بین‌الملل با قانونی‌بودن نقش نهادهای بین‌المللی، برتری شاخص‌های تبیینی نواقع‌گرایی را بر شاخص‌های نولیبرال‌گرایی مبتنی بر نقش همکاری و نهادهای بین‌المللی نشان می‌دهد.

نمودار ۱: مقایسه ویژگی‌های اصلی منظره نو-نو

از دستاورد نسبی تا دستاورد مطلق

نظریه نوواقع‌گرایی که نظام بین‌الملل را بازی با مجموع صفر می‌داند، بر این باور است که دولت‌ها باید برای افزایش منافع خود با یکدیگر رقابت کنند. دولت‌ها نه دوستان دائمی دارند و نه دشمنان دائمی، فقط منافع دائمی دارند، بنابراین باید به دنبال دستاوردهای نسبی باشند. نظام بین‌المللی خودیاری دولت‌ها را ترغیب می‌کند و عرصه نظام بین‌الملل نشان می‌دهد دستاوردهای نسبی ریشه‌های قوی‌تری در واقعیت دارند. در نظریه نوواقع‌گرایی دولت‌ها بیشتر نگران دستاوردهای نسبی هستند و بر چشم‌انداز درگیری تأکید دارند تا چشم‌انداز همکاری. بنابراین تأکید بر دستاوردهای نسبی امکان همکاری میان دولت‌ها را دشوار می‌کند. اگر یک دولت برای پیشینه‌ساختن نفوذ خود تلاش نکند، دولت‌های دیگر در فرصتی مناسب، چنین سهمی از نفوذ را از آن خود خواهند کرد. دولت‌ها برای تضمین بقای خویش باید حفظ یا بهبود موضع قدرت خویش را هدف اصلی سیاست خارجی خویش قرار دهند. از آنجا که قدرت در تحلیل نهایی به معنی

توانایی اقدام به جنگ است، دولت‌ها همواره بر ایجاد و گسترش تشکیلات نظامی تأکید می‌کنند (مکرمی پور و دیگران، ۱۳۹۱: ۱۷۱).

در نظریه‌های نواقع‌گرایی دولت‌ها به‌جای همکاری همیشه درحال مقایسه کشورشان با کشوری که با آن همکاری می‌کنند هستند، تا پی ببرند چقدر بیشتر از کشور دیگر به‌دست می‌آورند. بنابراین دولت‌ها همیشه تلاش می‌کنند منافع و دستاوردهای خود را در محیط بین‌المللی که سرشار از رقابت، بی‌اعتمادی و بی‌ثباتی است، بیشینه سازند. بنابراین دستیابی به همکاری، به‌ویژه همکاری‌های امنیتی دشوار و حفظ آن دشوارتر خواهد بود، در حالی که نول‌بیرال‌گرایان به دستاوردهای مطلق بدون توجه به آنچه دیگران به دست می‌آورند توجه و تأکید دارند. نواقع‌گرایان بر این باورند که بر سر راه همکاری‌ها دو مانع وجود دارد: یکی تقلب و دیگری منافع نسبی بازیگران دیگر و آن‌ها قدرت نسبی را برای دولت‌ها مهم‌تر از قدرت مطلق می‌دانند.

روند حل و فصل بحران

بحران قره‌باغ که در سال ۱۹۸۸ به جنگی ویرانگر با خسارت‌های زیاد تبدیل شد، درگیری میان ارمنستان و جمهوری آذربایجان بر سر منطقه‌ای به نام قره‌باغ کوهستانی شکل گرفت. در همان آغاز درگیری، بازیگران زیادی از اروپا تا آمریکا و آسیا وارد این بحران شدند و برای حل و فصل بحران طرح‌های زیادی ارائه دادند، اما هیچ‌یک از این طرح‌ها از جمله تأسیس گروه مینسک به نتیجه مطلوب نرسید و منطقه همچنان دچار بحران ماند. سرانجام در سپتامبر ۲۰۲۰ جمهوری آذربایجان حمله‌ای را برای پس‌گیری سرزمین‌های خویش آغاز کرد (Čurčija and Pavič, 2022: 64) جمهوری آذربایجان توانست سرزمین‌های اشغال شده را پس بگیرد. با وجود امضای آتش‌بس میان دو طرف درگیر با میانجیگری روسیه، همچنان دو کشور به راه حلی پایدار دست نیافته‌اند. با این وضعیت همچنان بیم درگیری و شعله‌ور شدن جنگی دیگر در منطقه وجود دارد. ریشه‌دار بودن اختلاف‌ها سبب شده است که دوره‌های صلح به وضعیت آتش زیر خاکستر تبدیل شوند و تلاش‌های دیپلماتیک بی‌نتیجه بماند (امیدی و روستایی، ۱۴۰۳: ۵). با حضور بازیگران متعدد منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای در این بحران، این درگیری منجمد می‌تواند به آسانی به چرخه جدیدی از خشونت تبدیل شود (Hussain, 2021).

روند سازمانی و همکاری

به باور نول‌بیرال‌گرایان حتی در شرایط آنارشی، می‌توان با کمک نهادها و سازمان‌های بین‌المللی به

همکاری‌های بین‌المللی دست یافت. نهادگرایی نولیبرال بر نقش نهادهای بین‌المللی در رویارویی با درگیری و همکاری میان کشورها در سطح بین‌المللی تأکید دارد و نهادهای بین‌المللی در مدیریت صلح‌آمیز درگیری‌ها سه نقش محوری دارند. آن‌ها می‌توانند بر مشکل امنیتی در میان کشورها و تعدیل رقابت میان کشورهای قدرتمند غلبه کنند. نهادهای بین‌المللی همکاری‌ها را حفظ می‌کنند و از راهبردهای خودیاری یک‌جانبه دولت‌ها جلوگیری می‌کنند. همچنین نهادهای بین‌المللی به‌صورت خودمختار برای کاهش بی‌ثباتی در منطقه به بررسی مسئله مورد درگیری با در نظر گرفتن دیگر حوزه‌های مربوط می‌پردازند (میان‌آبادی و دیگران، ۱۳۹۲: ۱۰۴).

نولیبرال‌ها می‌گویند تعامل میان دولت‌ها در عرصه‌های مختلف سبب بروز مسائلی می‌شود که می‌توان آن‌ها را با توسعه همکاری‌ها حل کرد. اگرچه تعارض همیشه در عرصه سیاست بین‌المللی وجود دارد، سازمان‌ها، نهادها و رژیم‌های بین‌المللی می‌توانند فضایی برای تمام دولت‌ها فراهم کنند تا بدون توسل به جنگ، اختلاف‌های خود را برطرف کنند. برخلاف نولیبرال‌ها که سازمان‌ها و نهادها را عاملی برای افزایش روند همکاری میان دولت‌ها و نهادها را به‌صورت کشگرانی مستقل که به کش‌های جمعی اقدام می‌کنند می‌دانند، نواقع‌گرایان نسبت به توانایی آن‌ها در جهت شرکت در اقدام‌های جمعی با تردید می‌نگرند (قوم، ۱۳۹۳). استدلال واقع‌گرایانه این است که نهادهای بین‌المللی قادر به کاهش آثار محدودکننده هرج و مرج بر همکاری میان‌دولتی نیستند و بر این باورند که هرج و مرج تمایل دولت‌ها به همکاری را محدود می‌کند (Grico, 1988: 485).

اختلاف جمهوری آذربایجان و ارمنستان از سال ۱۹۸۸ با درخواست خودمختاری قره‌باغ آغاز و در سال ۱۹۹۲ به درگیری نظامی منجر شد. در سال ۱۹۹۴، با کمک سازمان ملل توافق بیشکک به‌عنوان آتش‌بس به‌صورت موقت به دست آمد (عباس‌زاده فتحی و دیگران، ۱۳۹۰: ۲۳۴) با وجود امضای قرارداد آتش‌بس میان دو کشور، میانجیگری بین‌المللی از سوی سازمان امنیت و همکاری اروپا با عنوان گروه مینسک متشکل از یازده کشور به ریاست روسیه، آمریکا و فرانسه، برای حل و فصل مسأله‌آمیز این درگیری نتیجه‌ای نداشت. گروه مینسک در عمل و در جهت تلاش‌های میانجیگرانه نتوانست تغییری در میزان تنش‌ها در میان جمهوری آذربایجان و ارمنستان ایجاد کند. برخی معتقدند روسای مشترک گروه مینسک دچار اختلاف و جانبداری هستند. بنابراین قادر به دستیابی به یک راه حل نهایی نیستند (Miholjic, 2020: 159). برخلاف تلاش‌های بسیار گروه مینسک و طرح‌های مرحله‌ای در سال ۱۹۹۷ و اصول مادرید در سال ۲۰۰۷، هیچ توافقی حاصل نشد (Maqsood and Others, 2025: 365). از دیگر سازمان‌هایی که علاوه بر سازمان ملل متحد و سازمان امنیت و همکاری اروپا در قالب گروه مینسک برای حل

وفصل بحران قره‌باغ تلاش کرد، سازمان همکاری‌های اسلامی است که ضمن درخواست حل‌وفصل مسالمت‌آمیز درگیری، به‌روشنی از جمهوری آذربایجان حمایت کرده و از ارمنستان خواسته است به یکپارچگی سرزمینی جمهوری آذربایجان احترام بگذارد. ولی این سازمان هم در عمل نتوانسته گام مهمی در جهت حل مسالمت‌آمیز بحران قره‌باغ بردارد.

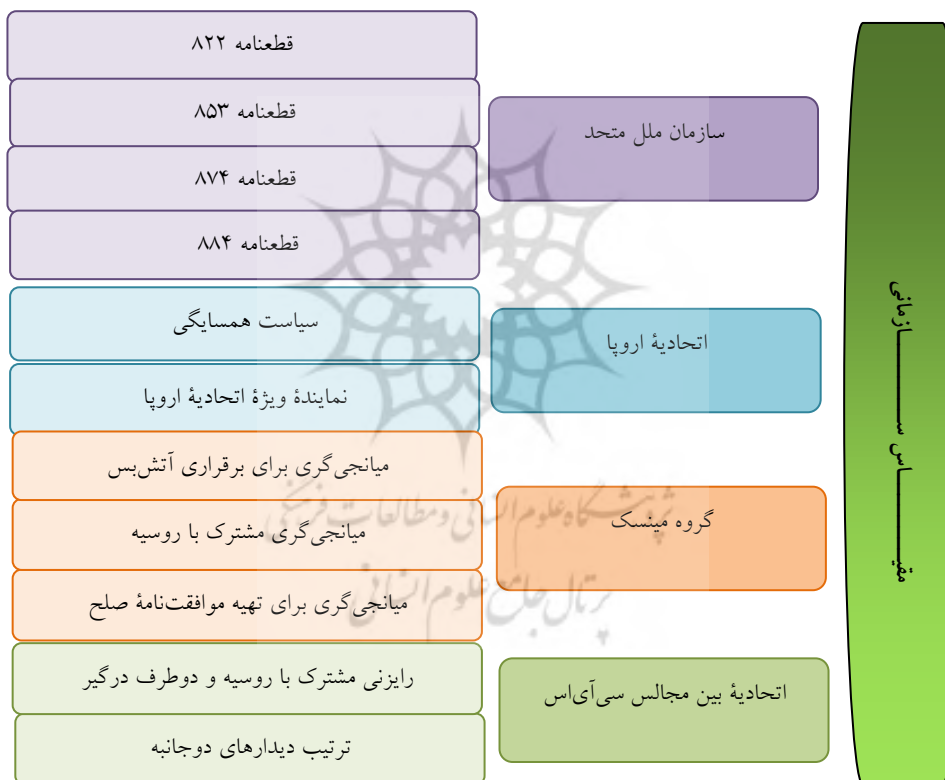
سازمان بحران بین‌المللی نیز به‌عنوان یک سازمان غیردولتی برای حل‌وفصل بحران قره‌باغ تلاش کرده و از کشورهای درگیر درخواست کرده است که از به‌کارگرفتن نیروی نظامی علیه یکدیگر خودداری کنند. اما این سازمان نیز با وجود کوشش فراوان برای فراهم کردن زمینه مذاکرات در میان دو طرف درگیر در بحران، نتوانسته موفق عمل کند. از مهم‌ترین موانع حل بحران قره‌باغ، نبود رویکرد منسجم در تلاش‌های میانجیگری از سوی بازیگران مختلف برای حل این بحران است. این موضوع تابع منافع راهبردی و درک ژئوپلیتیک متفاوت بازیگران، نگاه متفاوت آن‌ها نسبت به بحران، رفتار جانبدارانه هر یک و شرایط نابرابر روند مذاکرات صلح میان دو طرف درگیر در بحران قره‌باغ است.

بازیگران اصلی (روسیه، آمریکا، فرانسه) در این میانجیگری بین‌المللی تلاش کرده‌اند با استفاده سیاسی و ابزاری از اختلاف‌های میان دو دولت با مدیریت بحران در بستر سازوکار میانجیگری، علاوه بر تقویت حوزه نفوذ خود در قفقاز جنوبی از افزایش نفوذ رقیبان خود در آنجا جلوگیری کنند (ولیکلی زاده، ۱۳۹۱: ۱۳۴). همه بازیگرانی که در بحران منطقه حضور دارند به‌دنبال دستیابی به منافع خود از راه حضور در منطقه هستند. این هدف‌ها و منافع گاه متعارض، مانع حل‌وفصل پایدار این درگیری شده و در عمل به تداوم آن دامن زده است. تنش‌ها و درگیری‌های جاری در این منطقه به‌طور قابل توجهی زیر تأثیر سودها و زیان‌های مختلف کشورهای بازیگر قرار دارد، زیرا آنها به دنبال تثبیت دستورکارهای سیاسی و اقتصادی خود هستند (Armenyan, 2012). یکی از دلایلی که اتحادیه اروپا هیچ‌گاه نتوانسته است به‌عنوان بازیگر قدرتمند در درگیری قره‌باغ عمل کند، تمایل نداشتن جمهوری آذربایجان و ارمنستان برای مشارکت آن در حل‌وفصل این درگیری است. ارمنستان نگران بوده است با دادن نقش بزرگ‌تر به اتحادیه اروپا، روسیه را عصبانی کند. جمهوری آذربایجان نیز از رویکرد بی‌طرفانه اتحادیه اروپا دلسرد شده است.

کراسنر در سیاست بین‌الملل علاوه بر قدرت به رژیم‌های بین‌المللی نیز توجه دارد. او معتقد است همه دولت‌ها در پی پیشینه‌کردن قدرت خود هستند و از نهادها و رژیم‌های بین‌المللی نیز در این جهت استفاده می‌کنند. بنابراین در روند بحران قره‌باغ، چون اعضای سازمان‌ها و نهادهایی که نسبت به حل بحران اقدام کردند تعارض‌های درونی داشتند، این

نهادها برای حل این بحران به وسیله روند سازمانی و همکاری نتوانسته‌اند به موفقیت دست یابند. همین موضوع موجب تداوم بحران شده است. با وجود تلاش‌های فراوان بین‌المللی برای همکاری به منظور حل و فصل بحران توسط نهادها و سازمان‌های بین‌المللی، این تلاش‌ها با شکست روبه‌رو شده است. با وجود چند دهه تلاش‌های گسترده بین‌المللی، روابط قدرت‌های بزرگ و منافع تقسیم شده میان آن‌ها موجب ناکارآمدی گروه مینسک و ناکامی مذاکرات صلح شد (Abbasov, 2015, 72).

نمودار ۲: مواضع دو طرف درگیر در درگیری قره‌باغ در مقیاس سازمانی

Source: Isanejad, and Leylanoğlu , 2020

یک تناقض در همکاری امنیتی در آسیای مرکزی و دیگر نقاط کشورهای مستقل هم‌سود وجود دارد که هرچند نگرانی‌های امنیتی منطقه‌ای جدی هستند، کشورهای منطقه به همکاری‌های امنیتی و دفاعی چشم‌گیرتر با هم تمایل کمتری نشان می‌دهند. آن‌ها ترجیح می‌دهند با کشورهای قدرتمند منطقه و با قدرت‌های خارجی ارتباط برقرار کنند (کولایی و خوانساری فرد، ۱۳۹۸: ۱۷۴).

روند استفاده از زور

در جامعه بین‌المللی با ویژگی نبود قدرت فراملی مقتدر و رشد نیافتگی مؤثر نظام حقوقی، دولت‌ها برای دستیابی به هدف‌هایشان از راه‌های مختلف به زور متوسل می‌شوند. از نظر نوواقع‌گرایان در وضعیت آنارشیک بقا و پیشینه‌سازی امنیت دولت‌ها برای تضمین بقای‌شان باید به خود متکی باشند و همکاری بین بازیگران نیز بسیار دشوار است، زیرا دولت‌ها همواره در پی منافع نسبی خود هستند و نه منافع مطلق. بنا بر نگاه والتز، دولت‌ها در یک محیط آنارشیک باید امنیت‌شان را با اتکا به خود تأمین کنند. در نظام بین‌الملل آنارشیک دولت‌ها حق دارند برای بقای خود نسبت به دیگران بی‌اعتماد بمانند و همیشه نگران خطر جنگ باشند (Ababakr, 2021:523). در رهیافت واقع‌گرایی تهاجمی این‌گونه تصور می‌شود که نظام بین‌الملل به دلیل آنارشیک بودن، سبب بروز جنگ می‌شود. بنابراین صلح به‌ندرت تداوم می‌یابد. جنگ و درگیری میان بازیگران متعدد اصل است. بنابراین دولت عقلانی بازیگری است که برای به‌دست آوردن امنیت، بیشتر راهبردی تهاجمی را در پیش گیرد.

حمله‌های جمهوری آذربایجان به ارمنستان در سال ۲۰۲۰ فرصت‌طلبانه و با استفاده از درگیری روسیه در اوکراین، بی‌تفاوتی اروپا و با حمایت فعال ترکیه و اسرائیل صورت گرفت. جمهوری آذربایجان توانست با افزایش قدرت نظامی خود و حمایت‌های نظامی و پشتیبانی ترکیه و اسرائیل در پس‌گیری سرزمین‌های اشغالی به‌وسیله ارمنستان موفق شود. به این ترتیب جمهوری آذربایجان با توجه به عملکرد نهادهای بین‌المللی برای آزادکردن سرزمین‌های زیرسلطه ارمنستان، به کاربرد زور و نیروی نظامی متوسل شد و توانست سرزمین‌هایش را پس‌بگیرد. براساس واقع‌گرایی تهاجمی مرشایمر، اوضاع محیطی می‌تواند دولت‌ها را به‌سوی درپیش‌گرفتن سیاست نظامی گری پیش ببرد. یعنی اگر حرکتی شکل گیرد که یکی از سه موضوع اصلی امنیت ملی (رژیم سیاسی، انسجام اجتماعی و یکپارچگی سرزمینی) در معرض

تغییر قرار دهد، به طوری که شیوه قانونی رویارویی با آن، در قوانین عادی و اساسی پیش‌بینی نشده باشد، مسئله بُعد امنیتی می‌یابد (نصری، ۱۳۸۶: ۲۳۴).

گیلین مدعی است با تغییر منافع و قدرت دولت‌ها، نظام بین‌الملل از تعادل به بی‌تعادلی سیر می‌کند. دگرگونی‌های نظامی، فناوری و موارد دیگر، سود تغییر نظام بین‌الملل را افزایش می‌دهد. در چنین شرایطی با وجود اینکه می‌توان از راه‌های مسالمت‌آمیز نیز تغییر در نظام را تصور کرد. به طور معمول با جنگ تکلیف نظام جدید روشن می‌شود و چرخه تغییر با جنگ کامل می‌شود و تعادل جدیدی به دنبال موافقت‌نامه‌های صلح برقرار می‌شود (مشیرزاده، ۱۳۹۴: ۱۲۳). با وجود تأکید سازمان ملل متحد بر حفظ یکپارچگی سرزمینی جمهوری آذربایجان، همچنان بخش‌هایی از خاک این کشور در اشغال ارمنستان مانده بود. جمهوری آذربایجان به دنبال رشد اقتصادی به دست آمده از فروش نفت، توانست با تقویت نیروی نظامی خود برای پس گرفتن سرزمین‌های اشغالی از ارمنستان اقدام کند. موفق نبودن و عملکرد ضعیف نهادها و سازمان‌های بین‌المللی در این درگیری، موجب شد درگیری از راه‌های مسالمت‌آمیز و با نظارت این سازمان‌ها حل و فصل نشود. سرانجام دو طرف درگیر برای رسیدن به هدف‌های خود به کاربرد نیروی نظامی و استفاده از زور روی آوردند.

از دیدگاه مرشایمر، هدف نهایی قدرت‌های بزرگ، رسیدن به جایگاه هژمون منطقه‌ای و حفظ آن موقعیت است. روسیه با اتکا به این اصل از هر وسیله‌ای استفاده می‌کند موقعیت و هژمونی خود در منطقه را تثبیت کند. روسیه می‌کوشد همراه با تداوم حضور در مناطق راهبردی و به ویژه بحرانی، کنترل مرزهای اتحاد شوروی را حفظ و بحران‌هایی را که می‌تواند زمینه‌ساز نفوذ دیگران باشد، مدیریت کند. همچنین از آن‌ها برای کنترل رفتار خارجی کشورهای منطقه‌ای استفاده کند و زمینه تضعیف عوامل و اتحادیه‌هایی را فراهم کند که به عنوان ابزار نفوذ غربی در منطقه عمل می‌کنند. نمونه این رفتار را می‌توان در بحران اوکراین و بحران قره‌باغ دید (رسولی ثانی‌آبادی و دیگران، ۱۳۹۸: ۶۰) از یک سو تلاش روسیه برای حفظ وضع موجود و تداوم هژمونی خود در منطقه قفقاز به عنوان بخشی از خارج نزدیک و حیاط خلوت امنیتی روسیه را می‌توان در چارچوب واقع‌گرایی تدافعی و از سوی دیگر، اقدام‌های این کشور برای تضعیف و تخریب پایگاه‌های نفوذ غرب، به ویژه آمریکا در این منطقه و تبدیل شدن روسیه به قدرت بی‌رقیب در آن را می‌توان در چارچوب واقع‌گرایی تهاجمی تحلیل کرد (رشیدی و ملکی، ۱۳۹۸: ۱۷۰). دخالت روسیه در مناقشه قره‌باغ به عنوان بخشی از تلاش‌های گسترده تر آن برای حفظ ثبات و نفوذ در منطقه تلقی می‌شود (Kalwar, and Others, 2022: 12). با وجود تلاش‌های فراوان نهاد‌های بین‌المللی مانند گروه مینسک برای حل و فصل بحران و ایجاد قرارداد آتش‌بس میان دو کشور، به دلیل نرسیدن به صلح پایدار و تعیین تکلیف نشدن

درگیری قره‌باغ و مناطق اشغالی پیرامون آن، این درگیری به یک درگیری منجمد تبدیل شد که گاهی با تنش‌هایی همراه می‌شد (معین‌آبادی و صدری، ۱۳۹۴: ۸۶)

تحلیل بحران براساس الگوی نو-نو

پس از جنگ سرد و فروپاشی اتحاد شوروی دولتهای جدید و شکننده ارمنستان و جمهوری آذربایجان شروع به وضع تحریم‌های تنبیهی علیه یکدیگر کردند (Hirschfeld and Others: 2023: 36). در میان کشورهای برجای مانده از فروپاشی، اختلاف‌های سرزمینی پدیدار شد که درگیری میان ارمنستان و جمهوری آذربایجان یکی از قدیمی‌ترین آن‌هاست که تاکنون ادامه داشته است. همان‌گونه که اشاره شد این بحران تنها یک درگیری سرزمینی نیست، بلکه محل تلاقی منافع بازیگران خارجی نیز هست (ابراهیمی و خیری، ۱۳۹۶: ۲۶۶). منطقه قره‌باغ به موجب تقسیم‌بندی دوران اتحاد شوروی و سپس استقلال جمهوری آذربایجان و ارمنستان، از جمعیت آذری‌ها و ارمنی‌ها تشکیل شده است. آذربایجانی‌ها و ارمنی‌ها، رویکردهای سیاسی متفاوتی دارند. همین موضوع سبب درگیری‌های بسیاری در این منطقه شد. اگرچه جنگ سال ۱۹۹۲ با آتش‌بس پایان یافت، اما این بحران به درگیری منجمد تبدیل شد. در درگیری‌های منجمد آتش‌بس‌ها به شدت شکننده است. امکان دارد با کوچک‌ترین بهانه‌ای درگیری نظامی دو طرف از سر گرفته شود. همان‌طور که در سال ۲۰۲۰ درگیری میان ارمنستان و جمهوری آذربایجان با عنوان جنگ دوم قره‌باغ از سر گرفته شد. بحران در میان جمهوری آذربایجان و ارمنستان با توجه به ترکیب جمعیتی و نارسایی‌هایی در مرزبندی‌های سیاسی دوران اتحاد شوروی و نیز مداخله قدرت‌های بزرگ و پیگیری منافع متضاد این قدرت‌ها همواره تداوم یافته و سبب شده است نهادهای بین‌المللی با وجود تلاش‌های بسیار برای پایان دادن به این بحران، به دلیل ناهمگونی منافع اعضا موفق نشوند. این موضوع سبب شده است دو طرف درگیر همواره دچار تنش باشند و علیه یکدیگر به اقدام نظامی روی آورند.

با اوج گرفتن بحران قره‌باغ، تلاش‌های گسترده‌ای از سوی دولت‌های منطقه، سازمان‌ها و نهادهای جامعه بین‌المللی با سرشت سیاسی و دیپلماتیک شامل میانجیگری، برگزاری نشست‌های مشترک با حضور دو طرف درگیر به منظور گفت‌وگو و بررسی نظرهای گوناگون، پیشنهادهای سیاسی و روش‌های دیگر برای کنترل بحران شروع شد (ولیعقی‌زاده، ۱۳۹۱: ۱۰۶). در جنگ نخست قره‌باغ نشستی از سوی تهران برای حل و فصل درگیری برگزار شد که به دلیل کارشکنی‌های روسیه نتیجه‌بخش نبود. با تشکیل گروه مینسک میانجیگری برای حل و فصل بحران به این گروه بین‌المللی

سپرده شد. طرح صلح بیشکک و قطعنامه‌های ۸۲۲، ۸۵۳، ۸۷۴ و ۸۸۴ سازمان ملل برای رفع بحران نیز نتوانست این درگیری را برای رسیدن به صلح پایدار رهنمون سازد. پس از پایان یافتن جنگ اول، گروه مینسک تلاش کرد طرح‌های مختلفی برای حل و فصل درگیری پیشنهاد دهد، ولی هیچ‌یک از این طرح‌ها به نتیجه مطلوب نرسید، زیرا هربار یک طرف درگیری مخالف طرح پیشنهادی بود. اعضای گروه مینسک نیز با یکدیگر منافع متضاد داشتند.

آغاز دوباره درگیری‌ها میان جمهوری آذربایجان و ارمنستان در سال ۲۰۲۰، بار دیگر شکست روند مذاکرات صلح و حل مسالمت‌آمیز درگیری میان دو کشور، تشدید اختلاف نظر و دشمنی عمیق میان دو طرف درگیر و نیز ناتوانی میانجیگران بین‌المللی در قالب گروه مینسک سازمان امنیت و همکاری اروپا برای برقراری صلح میان دو کشور را نمایان کرد. گروه مینسک به دلیل ناهماهنگی درونی اعضا، یکی از عوامل تداوم بحران بوده و نه تنها نتوانسته است بحران را حل کند، منبع تعمیق بحران نیز بوده است. سال‌ها تلاش رؤسای گروه مینسک و نهادهای بین‌المللی برای حل و فصل بحران قره‌باغ نشان می‌دهد که حل نهایی بحران همچون گذشته فقط به شکل دیپلماتیک و در سطح بین دولتی امکان‌پذیر است. ولی سرانجام راه حل نظامی در سال ۲۰۲۰ به کار گرفته شد. بازخوانی راهبردها و منافع این بازیگران نشان می‌دهد چرخه متعارض منافع با کاربری قواعد خصمانه بازی قدرت، صرف بیشینه‌سازی نفوذ و به دست آوردن حداکثری منافع را به هدف اصلی بازیگران منطقه‌ای و فرمانطقه‌ای دخیل در بحران قره‌باغ تبدیل کرده است.

انگیزه و هدف‌های دولت‌های میانجی برای حل و فصل بحران‌ها بسیار اهمیت دارد. گاه انگیزه و هدف‌هایی که دولت‌ها در میانجیگری دنبال می‌کنند، هدف‌های توسعه طلبانه و توسعه نفوذ است. یعنی همراه با انگیزه‌های بشردوستانه، هدف‌های سیاسی را دنبال می‌کنند. گاه منافع دولت‌های میانجی در راستای تداوم درگیری‌های قرار می‌گیرد. این بدان معناست که به ضرورت همه دولت‌های میانجی علاقه‌مند به حل و فصل درگیری نیستند. ممکن است منافع دولت میانجی در تداوم دشمنی‌ها نهفته باشد. در بحران قره‌باغ، نهادها و گروه‌های بین‌المللی به دلیل نبود انسجام و هماهنگی میان اعضا نتوانستند در حل و فصل بحران عملکرد موفق داشته باشند. از آنجا که نواقع گرایان برخلاف نولیبرال‌ها امکان همکاری‌های بین‌المللی را بسیار دشوار می‌دانند و وجود منافع ملی را مشکلی جدی برای تحقق آن تصور می‌کنند و از نظر آن‌ها همکاری بین‌المللی بدون اقدام و اراده دولت‌ها صورت نمی‌گیرد و دستیابی به همکاری مشکل و وابسته به قدرت دولت است، واقعیت‌های موجود در این بحران و موفق نبودن سازمان‌ها و نهادهای بین‌المللی در حل آن و روی آوردن به نیروی نظامی به وسیله طرف‌های درگیر، نشان می‌دهد که برای تبیین این بحران

نظریه‌های نواقع‌گرایی بهتر می‌توانند به تحلیل این بحران کمک کنند.

این بحران را براساس آموزه‌های نواقع‌گرایی می‌توان تحلیل کرد که فضای آنارشیک ناشی از فروپاشی اتحاد شوروی سبب شده است ارمنستان و جمهوری آذربایجان برای تأمین امنیت خود به دنبال افزایش قدرت باشند. هر دو کشور تلاش می‌کنند با افزایش توان نظامی خود و حفظ کنترل بر این منطقه، امنیت خود را تضمین کنند. همچنین نقش قدرت‌های بزرگ منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای در قفقاز و مداخله در این بحران برای گسترش منافع و نفوذ خود از دیدگاه شاخص‌های نواقع‌گرایی قابل تبیین است. تلاش برای ایجاد توازن قدرت در منطقه، سبب تداوم درگیری‌ها شده است.

نتیجه

با وجود سرشت هویتی و سرزمینی درگیری قره‌باغ، منافع بازیگران خارجی سبب ادامه بحران و نیز تمایل دوطرف درگیر در توسل به زور شد و سرشت امنیت‌محور و تهاجمی پیدا کرد. نواقع‌گرایی به رقابت‌های منطقه‌ای و تمایل دولت‌ها به برتری یافتن در محیط بین‌المللی توجه دارد. در جنگ قره‌باغ نیز رقابت قدرت‌های منطقه‌ای مانند ترکیه و روسیه برای افزایش نفوذشان آشکار بود. تضاد منافع میان کشورهای مختلف و دخالت قدرت‌های بزرگ موجب شد روند حل درگیری پیچیده‌تر شود. در این بحران دنبال کردن توازن قوا به وسیله دوطرف درگیری و دیگر بازیگران موجب شد برای تقویت نظامی و ایجاد ائتلاف‌های راهبردی تلاش‌هایی شود. نواقع‌گرایی تأکید دارد دولت‌ها به دلیل سرشت آنارشیک نظام بین‌الملل، به همکاری‌های بین‌المللی اعتماد ندارند. در جنگ قره‌باغ، با وجود سازمان‌های بین‌المللی و نهادهای همکاری، دولت‌ها بیشتر به اقدام‌های یک‌جانبه و ائتلاف‌های نظامی تکیه کردند. در بحران‌های ژئوپلیتیک، تلاش سازمان‌ها و نهادهای بین‌المللی برای حل و فصل بحران، به دلیل نبود انسجام لازم میان بازیگران ذی‌نفع به‌طور معمول به تعمیق هرچه بیشتر منجر می‌شود تا حل و فصل آن. در بحران قره‌باغ نیز تلاش‌های انجام‌شده از سوی سازمان ملل متحد و شورای امنیت و همکاری اروپا، به دلیل نگاه متفاوت اعضا نسبت به بحران و دنبال کردن منافع خود، نتیجه‌ای جز تداوم بحران نداشته است.

برآورد نواقع‌گرایان در این بحران این است که با توجه به پیشینه درگیری‌های نظامی در سال‌های ۲۰۲۰ و ۲۰۲۳ احتمال درگیری‌های دوباره در آینده وجود دارد. تا زمانی که توازن قدرت میان جمهوری آذربایجان و ارمنستان به‌طور قابل توجه تغییر نکند، درگیری تداوم خواهد داشت. نقش تعیین‌کننده قدرت نظامی در این درگیری و تغییر در توانایی‌های نظامی

هریک از دو طرف می‌تواند بر آینده درگیری تأثیر گذارد. این عوامل نشان می‌دهد که نظریه‌های نواقع‌گرایی برای تحلیل جنگ قره‌باغ قابلیت تبیین بیشتری دارند، زیرا این نظریه‌ها به‌خوبی می‌توانند تنش‌ها، رقابت‌ها و نگرانی‌های امنیتی در این جنگ را توضیح دهند.

منابع

فارسی

- ابراهیمی، شهروز و مصطفی خیری (۱۳۹۷)، «تحلیل منافع روسیه در منطقه قفقاز (مطالعه موردی: بحران قره‌باغ)»، **فصلنامه مطالعات اوراسیای مرکزی**، دوره ۱۱، شماره ۲، صص. ۲۶۵-۲۸۲، (doi:10.22059/JCEP.2019.234286.449709)
- اصولی اودلو، قاسم (۱۴۰۳) «تحول ساختاری در مجموعه امنیتی قفقاز جنوبی (۲۰۲۰-۲۰۲۴)»، **فصلنامه مطالعات اوراسیای مرکزی**، دوره ۱۷، شماره ۲، صص. ۱-۲۷، (doi:10.22059/JCEP.2025.386611.450279)
- امیدی، علی و مجتبی روستایی (۱۴۰۳)، «دیپلماسی شهروندی و تنش‌های ارمنی-آذری: چالش‌ها و فرصت‌ها»، **فصلنامه مطالعات اوراسیای مرکزی**، دوره ۱۷، شماره ۲، صص. ۱-۲۸، (doi:10.22059/JCEP.2025.379591.450238)
- جعفری، سجاد (۱۴۰۱)، **ارزیابی عملکرد سازمان ملل متحد و سازمان امنیت و همکاری اروپا در قبال مناقشه قره باغ**، اندیشکده صنایع نرم با همکاری اندیشکده روابط بین‌الملل، تهران.
- دهقانی فیروزآبادی، جلال (۱۳۷۷)، «نظریه نهادگرایی نئولیبرال و همکاری بین‌المللی»، **مجله سیاست خارجی**، سال ۱۲، شماره ۴۷، صص. ۵۶۷-۵۸۸.
- رسولی ثانی‌آبادی، الهام، سعید عطار و فاطمه فارسی (۱۳۹۸)، «بررسی سیاست خارجی روسیه بر اساس نظریه سیاست قدرت‌های بزرگ مرشایمر (۲۰۱۲-۲۰۱۸)»، **فصلنامه مطالعات اوراسیای مرکزی**، سال ۱۲، شماره ۱، صص. ۵۷-۷۳، (doi:10.22080/jpir.2019.16136.1076)
- رشیدی، احمد و ماری ملکی (۲۰۱۹)، «منافع و بحران‌های روسیه در منطقه قفقاز جنوبی»، **مجله سیاست و روابط بین‌الملل**، دوره ۳، شماره ۵، صص. ۵۰-۷۱، (doi:10.22080/jpir.2019.16136.1076)
- زهرانی، مصطفی و تیمور فرجی لوح‌سرا (۱۳۹۲)، «منابع بین‌المللی تداوم بحران قره‌باغ».

فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، شماره ۸۳، صص. ۱۰۷-۱۳۴.

عباس‌زاده فتحی، مهدی، حسین معین‌آبادی بیدگلی و مهدیه دوست‌حسینی (۱۳۹۰)، «تحلیل ساختاری چرخش در سیاست خارجی ایران در بحران قره باغ (۲۰۲۰)»، **فصلنامه مطالعات اوراسیای مرکزی**، سال ۱۴، شماره ۲، صص. ۲۲۵-۲۴۶، (doi:10.22059/JCEP.2022.318774.449983).

قوام، عبدالعلی (۱۳۹۳)، کاربرد نظریه‌های روابط بین‌الملل: سیاست بین‌الملل در عرصه نظریه و عمل، چاپ دوم، تهران، انتشارات دنیای اقتصاد.

کولایی، الهه و عابد نوروزی (۱۳۹۰)، «همکاری ایران، روسیه و جمهوری آذربایجان در ایجاد کریدور شمال-جنوب و تأثیر آن بر امنیت ملی ایران»، **فصلنامه سیاست**، سال ۵۱، شماره ۳، صص. ۷۸۹-۸۱۱، (doi: jpq.2021.318617.1007743/10.22059).

کولایی، الهه و فهیمه خوانساری فرد (۱۳۹۸)، «روایت‌های تاریخی و حافظه جمعی؛ هویت‌سازی یا تشدید منازعات قومی در قفقاز جنوبی»، **فصلنامه علمی سیاست جهانی**، سال ۸، شماره ۳، صص. ۷۵-۱۰۴، (doi:10.22124/WP.2020.15284.2377).

مشیرزاده، حمیرا (۱۳۹۴)، **سیر تحول در نظریه‌های روابط بین‌الملل**، چاپ دهم، تهران: انتشارات سمت.

معراجی، ابراهیم (۱۳۹۹)، «تأثیر منازعات هویتی بر تشدید منازعات سیاسی: مطالعه موردی بحران قره‌باغ»، **فصلنامه مرکز مطالعات استراتژیک خاورمیانه**، سال ۲۸، شماره ۲، صص. ۷-۲۲.

معین‌آبادی بیدگلی، حسین و صیادصدوری علی بابالو (۱۳۹۴)، «عملکرد سازمان امنیت و همکاری اروپا در مناقشه قره باغ کوهستانی بین جمهوری آذربایجان و ارمنستان»، **فصلنامه مطالعات اوراسیای مرکزی**، سال ۸، شماره ۱، صص. ۸۵-۱۰۶، (doi:10.22059/JCEP.2015.54963).

مکرمی پور، محمدباقر، ابراهیم متقی، بیژن میرزایی و مرتضی تهم (۱۳۹۱)، «تحلیل تطبیقی امنیت از دیدگاه نئورئالیسم و نهادگرایی نئولیبرال»، **فصلنامه دانش تفسیر سیاسی**، سال چهارم، شماره ۱۱، صص. ۱۵۵-۱۸۵.

میان‌آبادی، حجت و ریحانه نوفلی، سیمین میرهاشمی دهکردی، حمیدرضا برجسته و بهنام اندیک (۱۳۹۲)، «هستی‌شناسی نظریه نهادگرایی نئولیبرالی و نقدهای بر آن در مواجهه با اختلافات آب فرامرزی»، **فصلنامه پژوهش منابع آب ایران**، سال ۱۹، شماره ۱، صص. ۱۰۲-۱۲۴، (doi:20.1001.1.17352347.1402.19.1.6.1).

نصری، قدیر (۱۳۸۶)، «روش شناخت در مکتب نئورئالیسم»، **فصلنامه مطالعات راهبردی**، سال دهم، شماره ۲، صص ۲۱۵-۲۳۸.

ولیعلی‌زاده، علی (۱۳۹۱)، «بررسی و تحلیل ماهیت میانجیگری بین‌المللی در بحران ژئوپلیتیکی قره‌باغ»، **فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز**، شماره ۷۹، صص. ۱۰۵-۱۳۷.

Ababakr, Amer (2021), "Undersnarding Neorealism Theory in Light of Kennehh Waltz's Thoughts", **International Relations and Diplomacy**, Vol. 9, No. 12, pp. 515-528, (doi:10.17265/2328-2134/2021.12.002)

Abbast v, Namig (2015), "Minek Group Mediation Process: Explaining the Failure Peace Talks", **Journal of Caspian Affairs**, Vol. 1, No. 2, pp. 59-76, Available at: <https://www.researchgate.net>, (Accessed on: 02/06/2025).

Ahmed Kalwar, Bashir, Muhammad Nauman Akhtar, and Amna Munawar Khan (2022), "The Nagorno-Krrabakh Conflict In 2020: Causes and Consequences", **Global Political Review**, Vol. VII, No. III, pp. 9-17, Available at: <https://www.researchgate.net>, (Accessed on: 27/05/2025).

Armenyan, Heghine (2012), "Analysis of Interest of Main International and Regional Actor-States in Nagorno-Karabakh Conflict", **Academia.edu**, pp.1-37, Available at: <https://www.academia.edu/7184316>, (Accessed on: 30/05/2025).

Boban, Davor and Iva Blazevic (2023), "The Failure of the Nagorno-Karabakh Conflict Resolution: Shortcoming of Facilitative Mediation or an Unsuitable Mediator?", **Croatian Political Science Review**, Vol. 60, No. 2, pp. 69-92, Available at: <https://hrcak.srce.hr>, (Accessed on: 01/05/2025).

Chernov, Fered (2016), **Theory and Hyper Theory in International Relations, Conflicting Concepts and Interpretations**, Translated by Alireza Tayeb, 4th Edition, Tehran: Ney Publishing, [in Persian].

Čurčija, Slobodan and Pavič, Lojze (2022), "The Wrr of Armenia and Azerbaijan 2020-Lessons Learned", **Strategos**, Vol. 6, No. 1, pp. 53-74, Available at: <https://hrcak.srce.hr>, (Accessed on: 02/06/2025).

Grieoo, Joseph M. (1988), "Anrrche and hle Limite of a t operation: A Realist Critique of hle Newest Liberal Institutionalism", **The MIT Press, International Organization**, Vol. 42, No. 3, pp. 485-507, Available at: <http://www.jstor.org/stable/2706787>, (Accessed on: 20/10/2013).

Hirschfeld, Kahlerine, Kirsnen de, Beurs, Brad, Brayfield, Ani, Melkonyan (2023), "The Karabakh Conflict, 198-1994", **Research Gate**, pp. 31-46, (doi:10.1007/978-3-031-31143-3), (Accessed on: 27/05/2025).

Hussain, Zubrir (2021), "Role of International Aotors in Krrabakh", **Asian Journal of International Peace and Security**, Vol. 5, No. 2, pp. 187-198, Available at: <https://www.reserchgate.net>, (Accessed on: 01/05/2025).

Isanejad, Mohammad and Hazrr Leylanoğlu (2020), "Geopolitical Analysis of hle

- Legal and Dimensions of the Nagorno-Karabakh Conflict”, **Journal of Crises and Political Research**, Vol. 4, No. 2, pp. 82-114, Available at: <http://dergipark.org.tr/en/pub/uksad/issue/59215/851136>, (Accessed: 30.12.2020)
- Keohane, Robert O. (2005), **After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy**, Princeton University Press, ISBN-13:978-0691122489.
- Keohane, Robert and Joseph Nye (1977), **Power and Interdependence**, TBS The Book Service Ltd.
- Maqsood, Asia, Muhammad Shoaib Jail and Aisha Wrrraich (2025),” Assessing hle Failure of International Mediation in the Nagorno-Karabakh Conflict: Legal Positivism, Conflict Transformation and the Limits of Stage Sovereignty”, **Annals of Human and Social Sciences**, Vol. 6, No. 1, pp. 358-371, (doi: [org/10.35484/ahss.2025\[6-1\]31](https://doi.org/10.35484/ahss.2025[6-1]31)), (Accessed on: 01/06/2025).
- Mearsheimer, John (2001), **The Tragedy of Great Power Politics**, New York: W. W. Norton & Company Publishing.
- Miholjcic, Nina (2020),” International Response to hle Seoonnd Krrabakh Wrr”, **Caucasus Strategic Perspectives**, Vol. 1, NO. 2, pp. 155-166, Available at: <https://cspjournal.az> (Accessed on: 02/06/2025).
- Nye, Joseph S. (1988), “Review: Neorealism and Neoliberalism”, **World Politics**, Vol. 40, No. 2, pp. 235-251, (<https://doi.org/10.2307/2010363>).
- Semeroioglu, Hrrun (2021), “The New Balance of Power in hle Southern Caucasus in the Context of the Nagorno-Krrabakh Conflien in2020”, **Research Studies Anatolia Journal**, Vol. 4, No. 1, pp.49-60, (<https://doi.org/10.33723/RS.842487>), (Accessed on: 02/05/2025).
- Shengelia, Zaza (2022), **The Second Karabakh War, A Year after**, Konrad Adenauer Stiftung, Economic Policy Research Center, Available at: <https://eprc.ge/wp-content/uploads/2022/11/karabaxi-eng-upd-1.pdf>, (Accessed on: 21/03/2023).
- Sumbal, Malik Ayub (2021), **Tovuz to Karabakh: A Comprehensive Analysis of War in South-Caucasus**, Amazon Digital Services LLC-Kdp Publisher, Available at: <https://www.amazon.com/Tovuz-Karabakh-Comprehensive-Analysis-South-Caucasus/dp/9692357406>, (Accessed on: 21/03/2021).
- Valiqolizaden, Ali (2012), “Investigation and Analysis of hle Nature of International Mediation in the Geopolitical Crisis of Krrabakh”, **Central Asia and Caucasus**, No. 79, pp. 105-137, Available at: https://ca.ipisjournals.ir/article_10502.html, (Accessed on: 16/03/2024).
- Waltz, Kenneth N. (2001), **Man, the State and War: A Theoretical Analysis**, Columbia University Press.
- Waltz, Kenneth N. (1979), **Theory of International Politics**, California: Addison-Wesley Publishing Company.
- Williams, Jessica (2009),” Nagorno Krrabakh Conflict: Problems and Possibilities

for Political Resolution”, **Georgia Southern University**, Georgia Southern Commons, Available at: <https://digitalcommons.georgiasouthern.edu/etd>, (Accessed on: 21/03/2021).

Yavuz, Hakan and Michael, Gunter (2022), **The Nagorno-Karabakh Conflict; Historical and Political Perspectives**, London: Routledge.

